

SONSUZ SORU

Christopher Bollas (1943, Washington, DC -) İngiliz psikanalist ve yazar. Çağdaş psikanalitik teorilerin öncülerinden biri. Kaliforniya Üniversitesi'nde aldığı eğitimden sonra kariyerine otizimli ve şizofreni hastası çocuklarla başladı. Yaşanmış olaylarla yazılı eserler arasında aykırılıklar olduğunu görerek, psikanalitik çalışmalar yapmak yerine klinik dünyaya yöneldi ve psikanaliz üzerine yoğunlaştı. Kırk yıldan fazla süredir çeşitli kliniklerde çalışmalarını sürdürmekte, deneyimlerini kitaplaştırmaktadır.

Eserlerinden bazıları: *The Shadow of the Object – Psychoanalysis of the Unthought Known* (1987), *Being a Character: Psychoanalysis and Self Experience* (1992), *China on the Mind* (2012), *Catch Them Before They Fall* (2013), *When the Sun Bursts: The Enigma of Schizophrenia* (2015; *Güneş Patladığında – Şizofreninin Gizemi*, YKY, 2018).

Zeynep Baransel 1979'da İstanbul'da doğdu. Floransa Devlet Güzel Sanatlar Akademisi resim bölümünden mezun oldu. Başarı bursu kazanarak Floransa'da gravür üzerine yüksek lisans yaptı. Desen ve gravürleri çeşitli sergi ve koleksiyonlarda yer aldı. Robert Kolej'de sanat öğretmenliği yapmakta, aynı zamanda İngilizce ve İtalyancadan çeviri yapmaya devam etmektedir. Çevirileri arasında Toni Morrison, Jeanette Winterson, Nick Hornby, Zadie Smith ve Eudora Welthy'nin eserleri yer almaktadır. 2015 yılında yayımlanan Alain de Botton'un *Haberler – Bir Kullanma Kılavuzu* adlı kitabının İngilizce aslından çevirisi Dünya Kitap tarafından Yılın Çevirisi ödülüne aday gösterilmiş, 2023 yılında yayımlanan Antonino Ferro'nun *Afacan Bir Psikanalistin Düşünceleri* adlı kitabının İtalyanca aslından çevirisi İstanbul Psikanaliz Derneği tarafından Yılın Çevirisi ödülüne layık görülmüştür.

Christopher Bollas'ın
YKY'deki
Kitapları

Güneş Patladığında – Şizofreninin Gizemi (2018)

CHRISTOPHER BOLLAS

Sonsuz Soru

Çeviren

Zeynep Baransel

Felsefi aksiyom: Düşünce, varlığa dayanarak anlaşılabilir.
Psikanalitik aksiyom: Bilinçdışı düşünce vardır.

Alain Badiou

İçindekiler

Sunuş • 9

Teşekkür • 17

1. Sonu Olmayan Bu Dünya • 19
2. Özel Bir İçsel Bağlantı • 23
3. Düşünce Fabrikasında Dokumacılık • 26
4. Dinlemek • 29
5. Kastedilene Anlamak • 34
6. Bilinçdışının Partisyonunu Yazmak • 38
7. “Arlene” • 46
8. “Caroline” • 68
9. “Annie” • 88
10. Bilinçdışı Çalışma • 132
11. Sonsuz Soru • 150

Ekler • 164

Dizin • 187

Sunuş

Bu kitap psikanalizdeki kişilerin, serbest çağrışım aracılığıyla bilinçdışında kendilerini nasıl ifade ettiklerini inceliyor.

Gün içinde işimiz gücümüzle meşgulken etrafımızda olup biteni bilinçdışımızda algıladığımızı bilmek için psikanalist olmamız gerekmiyor. Etrafımızdakileri bu şekilde algılarken olayları bilinçdışımızda düşünüyor ve geçmiş deneyimlerimizle ilişkilendiriyoruz, bunların bazıları da o geceki rüyamıza girebiliyor.

Bilinçdışında düşündüklerimizin küçük bir kısmı bilinç düzeyine girip çıkabiliyor. Örneğin arabayla bir mandıra çiftliğinin yanından geçerken aklıma taşrada geçen çocukluğum gelebilir. Her hafta dedemle mandıraya gittiğimizi, uzun otlardan avuç avuç koparıp çitlerin arasından uzatarak ağızlarını açıp zımpara gibi dillerini çıkarmış –homurdanan, koca cüsseli– inekleri beslediğimi hatırlayabilirim. Bunları bilinçli olarak düşünebilirim ama bilincine varmadan da düşünebilirim. Geçmişî yâd ediyor olsam mandıra ziyaretlerimle ilgili daha onlarca izlenim ekleyebilirim. Dedemin Model T Ford’unda beni nasıl kucağına oturttuğunu, direksiyonu çevirmeme izin verisini; nerede durup dondurma aldığımızı, içinde üstüne tırmadığım tahlil tepecikleri olan yem dükkânına gidişimizi anlatabilirim.

Ama şimdiki mandıranın yanından arabamla geçerken tüm bu anıları düşünmediğimi varsayalım. Bilincime ulaşmamış olsunlar. Yine de karımla çocuklarıma dönüp “Dondurma almak için duralım mı?” diye sorabilirim. Mandıranın yanından geçmekle dedemle yaptığımız yolculuklar arasındaki bağlantının farkına varır mıyım? Genelde, hayır. Oysa bunun aklımda olduğu ortadadır – bunu “çağrışım nesnesi”¹ olan mandıranın görülmesini

1 *Being a Character* (New York: Hill and Wang, 1992) adlı kitabımda gerçek nesnelere nasıl çağrışım yarattığımı ve onları (yapı olarak) “bütünlüklerinden” dolayı değil (yansımalarımızın tarihinden gelen) kişisel anlamlar taşıdıkları, ayrıca sosyal ve kültürel öneme sahip oldukları için kullandığımızı vurgulamıştım. Böyle nesnelere kullandığımızda yalnızca nesne dünyası içinde oyun oynamakla kalmaz onların süregelen çağrışım etkileri aracılığıyla belirli düşünceler de düşünürüz.

izleyen çağrışımlardan anlayabiliriz. O halde bunlar bilinçdışında düşündüğüm şeylerdir. Ve bu şekilde düşünen “ben,” bilinçli olarak düşünen “ben”den çok daha karmaşık bir “ben”dir. Hayatımın herhangi bir ânında bilinçli olarak düşündüğümde, yalnızca bir tane düşünce düşünebilirim. Oysa dedemin mandıradaki çitin başında yanımda durması gibi bir imge, içinde eş zamanlı olarak pek çok düşünce barındırır. Binlerce sözcüğe bedel her bir imge, bilinçdışı bir düzenlemedir.

Yaşamımızın her günü, çağrışım labirentlerinin içinde geçen karmaşık birer yolculuktur. Bizi kışkırtan her izlenimi düşünmemiz olanaksızdır. Hatta tek bir çağrışım nesnesinden filizlenen çağrışımların hepsini düşünmemiz bile mümkün değildir. Gördüğümüz gibi, bir mandıra çiftliği benim için yüzlerce anı barındırır. (Freud bilinçdışının içinde “çağrışım kümeleri” bulunduğunu yazmıştır.) O yalın imgeye, daha önce başka bir yerde “nesnelere sözlüğü”² olarak adlandırdığım şeyi eklediğimizde, kendimizi gerçekliğin içine gömülmüş *binlerce* çağrışım nesnesiyle çevrelenmiş buluruz. Düşünmemizin koşullarını bu nesnelere belirler.

Hepimizin içinde gizli bir romancı, besteci, ressam, heykeltıraş, dansçı vardır. Bunlar aracılığıyla –dil, ses, imge, hareket ve devinim aracılığıyla–, içinde yaşadığımız dünyada binlerce bilinçdışı fikir meydana getiririz.

Freud’un *Rüyaların Yorumu* adlı kitabını okuyanlar bilinçdışına dair birbirinden oldukça farklı iki kuramla karşılaşır.³ Kitabın ilk altı bölümü pek çok farklı rüya türü ve çeşitli rüya oluşturma yöntemleri üzerinde durur. Freud –genellikle etraflıca yer verdiği başka yazarların eserleri aracılığıyla da olsa– yaşanan anların rüya metninin içine sirayet ettiği tipte rüyalara tekrar tekrar değinir. Birinci Bölüm’deki “Rüyaların Uyarıcıları ve Kaynakları” adlı C Kısmında, Freud rüya gören kişinin bir uyarıyı rüyanın içine nasıl işlediğini anlatan pek çok yazardan söz eder. (Örneğin, “Bir gök gürültüsü bizleri bir muharebe meydanının ortasına fırlatabilir.”⁴ diye yazmış olan Paul Wilhelm’den çok sık alıntı yapar.) Rüya

2 Bollas, Christopher, 1992. *Being a Character*. New York: Hill and Wang, s. 21-22.

3 Freud, Sigmund, 1900. *Interpretations of Dreams, Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud V*. Londra: Hogarth Press.

4 Age, s. 84.

kitabından on beş yıl sonra kaleme aldığı bilinçdışı hakkındaki metinde, bilinçdışı fikirlerin büyük çoğunluğunun bastırılmamış içeriklerden oluştuğunu ekler.⁵

Bu ayırım neden önemlidir?

Psikanalistler bastırılmış bilinçdışı uğruna, sözde-bastırılmamış bilinçdışını resmen yok saymıştır. Günümüzde bastırılmış olan, Freud'un bilinçdışı kuramının temel merkezi kabul edilmiş; hatta Freudyen çatışma (kendi kendisiyle çatışan zihin) fikriyle bir tutulur hale gelmiştir.

Klinik bir gerçeklik olarak Freud'un bastırma kuramı, bastırılmış olanın yeniden ortaya çıkmasına odaklanır. Bastırılmış fikirler, zihnin istenmeyen fikirleri onaylamayan sansürcü kısmını atlatılabilen “türevler” aracılığıyla yüzeye çıkar. Kulağı bu türevlerde olan analist, onları, örneğin dil sürçmelerinde ya da taşıdığı sesbirimi yapısı sayesinde dilbilgisine dair bir el çabukluğu marifetiyle, istenmeyenleri sansüre takılmadan içeri sızdırabilen başka gösterenler [*signifier*] barındıran sözcüklerde bulacaktır. Bu çalışma biçimi, analistin haftalar boyunca büyük oranda sessizce durmasını gerektirir, çünkü analist de analizan da bu türevlerin ortaya çıkmasını beklemektedir.

Oysa Freud bilinçdışı ifadeye dair başka bir kuram daha ileri sürmüştür. Bu kuram bir türevin ansızın çağrışımlar bolluğundan çıkıp geliverdiği o nadide ve esrarlı anlara dayanmaz ve daha radikal bir önerme içerir: Bu önermeye göre düşünme silsilemizin içine işlemiş, silsileye dayalı bir mantık vardır ve kulağımızı konuşmacının çağrışımlarındaki sıçrayışlara, bir konudan diğerine, ardından bir başkasına geçişine verirsek, bilinçdışı düşüncenin bir dizisini –daha doğrusu pek çok düşünce dizisini– bu silsilenin içinde bulabiliriz.

Bilinçdışı düşünme biçimlerinden biri üzerine değerli bir kuram olduğunu düşünsem de bu kitapta Freud'un bastırma kuramına odaklanmayacağım. Bunun yerine Freud'un silsile kuramı üzerinde duracağım; sırf bu konu psikanaliz camiasında büyük oranda görmezden geldiği için değil, daha önemlisi bu silsileyi dinlemeyi öğrenirsek, taşıdığı sesbirimsel vaatlerle tesadüfen karşımıza çıkı-

5 Freud, Sigmund, 1915. “Bilinçdışı”, *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* XIV. Londra: Hogarth Press.

veren kimsesiz bir gösterende bulabileceğimizden daha zengin ve daha karmaşık bir bilinçdışı konuşma keşfedebileceğimize inandığım için.

“Silsileye dayalı mantık” nedir?

Marketten alacağımız şeylerin listesini yapmak gibi bilinçli bir gündemimiz olduğu zaman bile, düşüncelerimiz genellikle önceden belirlenmiş yalın bir yol izlemez. Yazmaya başladığımızda aklımızda belli başlı birkaç şey olabilir, onları sıralamaya koyulabiliriz ama sonra tıkanırız ve hâlâ bilinçdışımızda olan nesnelere bilincimize ulaşmasını beklemek zorunda kalabiliriz. Marketten dönerken de listeye eklemeyi unuttuğumuz şeyler bir anda aklımıza hücum edebilir. O halde kasten düşüncelerimizi düzenlemeye kalkıştığımızda bile bunu başarıyla tamamlayamayabiliriz.

Açık seçik bir gündeme bağlı olmadığımızda düşüncelerimiz rastlantısal gibi görünen amaçsız bir sıra takip ederek hareket eder. Ancak Freud zihnimizden geçen bu düşünceleri dile getirdiğimiz takdirde onların içsel bir “silsile mantığı” sergilediğini keşfetmiştir. Açığa çıkan düşüncelerin altında, birbirinden tamamen kopuk gibi görünen fikirler, daha derindeki başka bir metne ışık tutar: Bağlantısız görünen fikirlerin sıralanışında, daha sonra kavrayıncaya dek farkına varmadığımız üstü kapalı bir örüntü, gizli bir mantık vardır.

Peki bu, dolaylı yoldan makinedeki hayalete ulaşmak demek değil midir? Açığa çıkan fikirlerin gizli bir mantığı, satır arasında bir şeyleri ortaya koyduğunu söylemek, kendimizden başka bir düşünen olduğunu ileri sürmek demek değil midir? Peki bu düşünen kim olabilir? Aslında sadece böyle görünüyor. Oysa her an bilinçdışı düşünceyle iştigal ediyoruz, uyurken bile. Bilinçli düşünme ile bilinçdışı düşünme, aynı kişi tarafından yürütülen farklı düşünce biçimleridir. Bir roman okurken, aynı zamanda Sc-hubert’in bir kuintetini dinlemeyi seçebilirim. Bu iki etkinlik –basılı sözcükleri okumakla bestelenmiş sesleri dinlemek– birbirinden farklı olsa da bu iki farklı düşünce biçimine dikkatimi verirken iki farklı kişi olduğumu ileri sürmemiz gerekmez. Aynı şekilde bilinçle ve bilinçdışında düşünürken farklı varlıklar olduğumuzu önermek zorunda değiliz.

Bilinçdışında düşündüklerimiz, onları düşünme şeklimiz, bu-

nun bizi götürdüğü yerler, içimizde uyandırdığı farklı meraklar gibi bilinçdışı düşüncenin veçheleri, bilinç düzleminde iz bırakır. Böylece bilinçdışı düşüncenin bazı örüntülerini gözlemleyebiliriz, ancak onun yol açtığı etkileri gözlemlemekle *niçin* bu şekilde düşündüğümüzü tespit etmek birbirinden bir hayli farklı şeylerdir gerçekten. Bunları ve sayısız başka soruyu, zihnimizin bu kısmına ulaşmamamız gibi basit bir sebebe dayandırarak yanıtlamayız. Onun var olduğunu biliyoruz, bilinçdışında düşündüğümüzü biliyoruz ve eylemlerimizin (ilgi alanlarımızın, çekici bulduğumuz, dikkatimizi dağıtan, kaçındığımız vs. şeylerin) buna işaret ettiğini biliyoruz – ama bu işaretin nihai mantığının neye dayandığını bilemiyoruz.

Bununla birlikte kulağımızı Arlene, Caroline ve Annie'ye –bu metnin üç kadınına– verince, serbest çağrışımın mantığının, bilinç düzeyine çıkmaya yakın bilinçdışı düşüncelere dayalı olduğunu keşfedeceğiz. 10. ve 11. Bölüm'de bu çetin keşfe dönerek analizanların meseleleri bilinçli olarak düşünmeden *önce* belirli konulara odaklanmayı seçtiğini göreceğiz.

Bilinçdışı düşünme ve ifade konularını ele alırken Freud'un karşılaştığı sorun bu kitapta da mevcut. Freud, *Ego ve İd* adlı kitabında bilinçdışının nasıl hem bastırılmış zihinsel içerik hem de bastırma eylemini gerçekleştiren aygıt anlamına geldiğini açıklar.⁶ Bilinçdışı hem içerik hem de işleme işaret eder. Öyleyse “*esas bilinçdışımı*” tartışırken benliğin bilinçdışı işlemlerinden mi yoksa –anılar, arzular, kişilik özellikleri vb gibi– zihinsel içeriklerinden mi bahsettiğimizi nasıl anlayacağız?

Bu bir yanıyla sadece dilbilgisiyle ilgili bir sorun. Aslında bu yazıya hiç girişmeden de “bilinçdışı işlemler” ya da “bilinçdışı içerik” diyerek her seferinde neden bahsettiğimi belirtebilirdim. Böylece *esas* bilinçdışı olarak adlandırabileceğimiz şeyin içimizde yaşayan bir şey olması fikrine yönelik çağdaş itirazları yanıtlamış olurdum en azından. Ne var ki bu sorunun yalnızca bu yazıyı yazmayarak çözümlüvereceğinin düşünülmesini istemediğim için, “bilinçdışı” göstereninin kişinin bilinçdışındaki düşüncelere mi yoksa düşün-

6 Freud, Sigmund, 1923. *The Ego and the Id*, *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* XIX. Londra: Hogarth Press.

celeri düzenleyen işlemlere mi işaret ettiğini, kullanıldığı *bağlamın* belirleyeceğini varsayacağım.

Freud'un bilinçdışı ile önbilinç arasında yaptığı ayırım, çözdüğü kadar çok sayıda sorunun baş göstermesine neden olmuştur. Önbilinç zihinsel *içeriklere* işaret ettiği için, betimleyici bilinçdışında bulunan, ancak bilinçli zihnin de ulaşabildiği şeyleri tanımlar. O halde bilince hiç girmemiş malzmeden de sansürlenip bastırılmış fikirlerden de farklıdır. Ne var ki önbilinçteki fikirler bilinçdışında bir yerlerde depolanmakla kalmaz, onları düzenleyen aracı da biz-zat bilinçdışıdır, bu sebeple bir karışıklık oluşur. Çünkü önbilinç bilinçdışı işlemlere tabi olmak zorundadır; tabii eğer kuramcı önbilinç içeriklerini bilinçli olarak işlettiğimize dair absürt bir sonuca varmayı istiyorsa, başka!

Bastırılmış bilinçdışı ve bastırılmış olanla bitişik vaziyetteki “alıcı bilinçdışı” ve “alınmış olan” [*the received*] üzerine daha önce de yazmıştım. Bunun kullanışlı bir ayırım olduğunu düşünüyorum ama bastırılanın, alınanın ve önbilincin, bilinçdışının farklı düşünme biçimlerinden ibaret olduğunu vurgulamazsam yukarıda söz ettiğim hataya ben de düşmüş olurum. Son bölümde bu konuyu etraflıca ele alacağım.

Biçimin mi yoksa içeriğin mi işaret edildiği meselesi bir imge kullanarak kısmen açıklanabilir. Bilinçdışını senfonik bir partiyon olarak düşünürsek “bilinçdışı” sözcüğünün gösterdiği içerikleri de işlemleri de gözümüzün önüne getirebiliriz. Nitekim benliğin başlangıcında bilinçdışı işlemlerle bilinçdışı içerikler tek bir bütündür. Miras aldığımız mizaçtan türeyen bilinçdışı yaşamımız *anne karında* başlar ve çocukluğun büyüme yıllarında gelişimi sürdürür. İlk ötekilerimizin –bebeklik ve çocukluk dönemimizdeki geçiş nesnelere– bizimle meşgul olma biçimleri içimizde kodlanır ve Ben'in dilbilgisinin, diğer bir deyişle yaşamlarımızı yaşama biçimlerimizde işe koştığımız var olma ve ilişki kurma kurallarının parçaları haline gelir. Bu bakımdan işlem (ya da biçim) ile içerik birbirinden ayrı düşünülemez. Aynısı herhangi bir yaratım için de geçerlidir. Brahms müzikal fikirlerini (içerikler) besteleyerek (biçimlendirerek) işlemlerle içeriği tek bir organik bütünde iç içe geçirir.

Nitekim (analizde, kurmacada, bestelerde) herhangi bir içeriği bütünden yalıtarak sırf o “parçayı” etüt etmek mümkündür. Ama

analizde serbest çağrışım yapan kişi (ve kurmaca bir eser ya da bir beste) “devinim halinde” bir yaşantıdır. Bir ânı yalıtım için o kısmı çalışmanın sürecinden koparmak gerekir. Aynı şekilde bilinçdışı bir düşünceyi sürecin bağlamından ve işlevinden kopararak yalıtığımızda bilinçdışının bir düşünce işlemi olduğunu bir süre görmezden gelmiş oluruz.

Bu çalışma ne felsefi bir araştırma ne de bilinçdışı düşünce biçimleri üzerine kapsamlı bir inceleme girişimi. Kitabın esas amacı Freudcu yöntemle, özellikle serbest çağrışıma duyulan ilgiyi canlandırmak. Eklediğim klinik hikâyelerle de analizin serbest çağrışım mantığını nasıl izleyebileceğimizi göstermeyi umuyorum.

Kitabın ana odak noktası serbest çağrışımlardaki anlatıya dayalı düşünce dizisi olacak, çünkü bilinçdışı düşünce dizilerini ortaya koyan silsileye dayalı mantığı keşfetmek Freud’un çok ilgisini çekiyordu. Ancak seanslarla ilgili bu katı “klasik” düşünme şeklini kullanırken, seans sırasında mevcut olan başka pek çok düşünme ve ifade biçimine en azından değinmeden geçmeyi istemem. İleride göreceğiniz gibi, netlik sağlamak amacıyla bu farklı biçimleri “sınıflar” ve “takımlar” terimleriyle adlandırmayı öneriyorum.

Bu kitap her ne kadar serbest çağrışımın bazı kuramsal yanlarına değinse de metnin ana merkezini 7 ila 9. Bölümlerde sunulan vakalar oluşturuyor. Kitap gerek bu mesleğe yeni atılmış gerekse alanında uzmanlaşmış analistlere kendi hızlarında üzerinde kafa yorabilecekleri ve enine boyuna düşünebilecekleri bir malzeme sunmayı hedefliyor.

Bu kitabın okurları, eşlikçisi olan ve bu çalışmada ele alınan meselelere giriş niteliğindeki *The Evocative Object World* [Çağrışım Nesnesi Dünyası] adlı kitabı –bilhassa serbest çağrışım hakkındaki ilk bölümü– okumayı faydalı bulabilir.

Teşekkür

European Study Group on Unconscious Thought (ESGUT) [*Bilinçdışı Düşünce Üzerine Avrupa Çalışma Grubu*] üyelerine, bilinçdışı ifadenin pek çok biçimini çalıştığım şu yirmi küsur yılda bana destek oldukları için teşekkür etmek isterim. İngiltere'den, İsveç'ten, İsviçre'den, Almanya'dan ve İtalya'dan analistler yüzlerce saat boyunca klinik malzeme incelerken akıllarında yalnızca bir tane soru vardı: Tek bir seansın farklı okumalarından neler öğreniriz? Bulduğumuz yanıtlar, görevimizin önemini bize tekrar tekrar hatırlatarak önümüze pek çok yol açtı. Hastalarımız bize ne öğretiyor? Bu işbirliği sayesinde öğrenme yolunda kayda değer bir mesafe katetmiş olsak da hepimiz şundan eminiz ki, psikanaliz henüz erken –hem de çok erken– evrelerinde; ondan öğreneceğimiz, hayal bile edemeyeceğimiz miktarda şey var daha.

Büyük Britanya'daki meslektaşlarıma ve onların, analiz seanslarının yayımlanmasına izin veren hastalarına özel bir teşekkür borçluyum.

Ayrıca yayın sürecinde gösterdikleri destek ve zeki rehberlikleri için Sarah Nettleton ile Robert Timms'e teşekkür etmek isterim.

Alain Badiou (1992) *Infinite Thought*. Londra ve New York: Continuum.¹

1 Alain Badiou, *Sonsuz Düşünce*, çev. Işık Ergüden, Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2006.

1

Sonu Olmayan Bu Dünya

Freud *Rüyaların Yorumu* adlı kitabında, rüyanın, gün içinde meydana gelmiş “ruhsal yoğunluk” taşıyan zihinsel meseleleri sınıksız sıkıştırılmış imgeler (rüya) halinde düzenlediğini, böylece bu günlük yaşantıları benliğin ruhsal tarihine işlediğini ileri sürer. İlginçtir ki, bu bilinçdışı düzenleme biçimini ileride kendisinin de göz ardı edeceğini öngörürmüş gibi, “Gündüz yaşamının kalıntıları tarafından uykuya taşınan ruhsal yoğunlukların önemini azımsamamak gerekir” der.¹

Freud rüyanın oluşum mekanizmasını şöyle açıklar: “Rüya-içeriğiyle rüya-düşüncelerini karşılaştıranların açıkça fark edeceği ilk şey, yürütülmüş olan büyük çaplı *yoğunlaştırma* çalışmasıdır.”² Freud ayrıca rüyanın gün içinde düzenlendiğini –hatta ortaya çıkmasının birkaç gün alabileceğini– ve temsil edilmek için birbiriyle yarışan muhtelif fikirlerin gereksinimlerini karşılayabilmek için bunların tek seferde pek çok fikri içinde barındırabilen imgelere dönüştürüldüğünü ileri sürer.

Rüya kitabının ilerleyen sayfalarında, açığa çıkan rüya içeriğinin bir sansür işlemini –diğer bir deyişle, berraklıktan kaçınmak için imgelerin çarpıtıldığını– gösterdiğini ifade eder. Bilinçdışının yoğunlaştırma mekanizmasını devreye sokmasının sebeplerinden biri bizzat bu olabilir. Freud sansürü atlatmayı merkeze alan bir rüya yaşamı kuramını tercih ederek bilinçdışı düşünce kuramını sınırlandırmış gibidir. Ancak meselenin bununla kalmadığının da farkındadır. Bilinçdışıyla ilgili makalesinde şöyle der: “Bastırılmış her şey bilinçdışında kalmalıdır; ancak en baştan şunu da belirtmek gerekir ki, bilinçdışında yer alanlar bastırılanlardan ibaret değildir,” – hatta, “bilinçdışının kapsamı çok daha geniştir: Bastırılanlar bilinçdışının bir kısmıdır.”³

1 Freud, *The Interpretations of Dreams*, s. 706.

2 Age, s. 383.

3 Freud, “Bilinçdışı”, s. 35.